

Анотація

Стаття присвячена мариністиці Олесь Гончара, представлений у щоденниках письменника. Морські замальовки в щоденнику часто фіксували події, до яких був причетний їх автор, вони відтворювали настрої митця, передавали його філософські роздуми, інколи служили заготовками до фрагментів майбутніх творів, скажімо, повісті “Спогад про океан”.

Ключові слова: мариністика, море, щоденник, рецепція.

Аннотация

Статья посвящена маринистике Олесь Гончара, представленной в дневниках писателя. Морские зарисовки в дневнике часто фиксировали события, к которым был причастен их автор, они отражали настроения художника, передавали его философские размышления, иногда служили заготовками к фрагментам будущих произведений, например, повести “Спогад про океан”.

Ключевые слова: маринистика, море, дневник, рецепция.

Summary

The article is devoted to the sea stories of Oles Honchar, presented in the diaries of this writer. Marine stories in the diary are often fixed events, in which their author was participating in, they reproduced the moods of artist, passed his philosophical reflections, sometimes served as the semiss to the fragments of future works, for example, of the story “Flashback about the ocean”.

Keywords: marine stories, the sea, the diary, reception.

УДК 821.161.2–311.2.09

Галич К.О.,
кандидат філологічних наук,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького

ОЛЕСЬ ГОНЧАР – МАРИНІСТ

Олесь Гончар по праву вважається однією з найвизначніших постатей національної літератури, патріархом українського мистецтва слова. Його творчість досліджена досить глибоко, однак у сучасних умовах вона знову актуалізується і потребує нового прочитання.

Останнім часом літературно-критичне картографування прозової спадщини О. Гончара поглиблюється різноманітними працями щодо її поетикальних особливостей. Однак потенції цих розвідок далеко не вичерпані. Попри широке зацікавлення літературознавців багатогранною обдарованістю митця, мариністичність як одна з визначальних особливостей його ідіостилу лишається поза увагою.

Багато вчених ґрунтовно вивчали різні види описів у художній прозі письменника, зокрема пейзажі (М. Гуменний, А. Погрібний, І. Семенчук, Н. Яремчук та ін.), однак мариністика Олесь Гончара досі чекає свого дослідника. З огляду на відсутність глибоких студій цього аспекту творчості митця, спробуємо довести тезу про те, що Олесь Гончар – письменник-мариніст.

О. Гончар народився у степовому краї, але дуже любив море, про що свідчать численні записи у його щоденниках. Виявилася ця любов і в творчості. Дослідники виділяють концепт степу як один із визначальних у художній спадщині Олеся Гончара, проте неважко помітити, що значне місце у ній відводиться також концепту моря, який неодноразово використовується у творах різних жанрів. Він займає важливе місце у художній структурі романів “Берег любові”, “Тронка”, “Людина і зброя”, “Циклон”, повістей “Бригантина”, “Щоб світився вогник”. Образ моря є також важливим композиційним центром у багатьох зразках малої прози, зокрема таких творів, як “Берег його дитинства”, “На косі”, “З тихих ночей”, “Тихі води”, “Пізнє прозріння”.

Мариністика як літературознавча категорія майже не досліджена. У багатьох літературознавчих словниках і енциклопедіях цей термін не подається взагалі [6, 9–11], в інших розглядається дуже схематично [7, 16; 8, 444]. З огляду на це, виникають труднощі у класифікації творів з позицій функціонування в них мариністичних елементів. Причому ця проблема стосується не лише вказаних вище художніх текстів. Твори О. Гончара важко назвати суто мариністичними, хоч у багатьох (наприклад, “Берег любові”, “Щоб світився вогник”, “Берег його дитинства”, “На косі”, “Тихі води”, “Пізнє прозріння”) образ моря є центральним і простежується впродовж усього розгортання сюжету. Однак мариністичні описи є своєрідним тлом для розвитку подій, за допомогою яких письменник порушує низку соціальних, психологічних, філософських проблем, що й дає привід віднести їх до відповідних жанрових різновидів. Водночас ігнорувати мариністичні доміанти творчості О. Гончара неможливо. З огляду на це, спробуємо окреслити своєрідність мариністики митця та її художньо-функціональне призначення.

У своїх творах О. Гончар зображує море за допомогою різноманітних художніх прийомів. Часто письменник подає лапідарні картини: “Того ж дня вони побачили море. Тут, на його узбережжі, край міста, на величезній території приморських парків і відкритого поля, розташувався так званий виздоровчий батальйон” [4, 208], “Блакитніє море. Дитячим щебетом починається ранок на одному з мальовничих півостровів” [2, 175]. Поряд із такими, нерідко зустрічаємо і розлогі описи. В окремих творах навіть цілі розділи присвячені опису моря. Наприклад, у романі “Людина і зброя” це XXXIX розділ, у романі “Циклон” – I, II розділи, у романі “Тронка” – IX розділ (“Залізний острів”), у романі “Берег любові” – I–V, XV розділи.

О. Гончар поетизує образ моря. Здавна воно асоціюється із синім кольором. Із фольклору з'явився постійний епітет “синє море”, який часто використовується й у сучасній літературі. Послугується ним і О. Гончар, але при цьому додає багато інших художніх означень, що наповнюють образ різноманітними емоційно-смысловими відтінками: “на тихому морі” [4, 264], “над морем тихим, світлим” [4, 213], “по розбурханому осінньому морю” [2, 465], “відкрите море” [2, 474], “море, рівне й безкрає” [2, 142] тощо.

Картини моря постають в уяві читача за допомогою різноаспектних художніх деталей. Письменник вдало послуговується зоровими, слуховими, дотиковими

асоціаціями, що допомагають читачеві не лише яскраво уявити описуване, а й відчути себе свідком подій.

Найчастіше мариністичні описи супроводжуються зоровими образами. О. Гончар змальовує море як справжній художник, використовуючи при цьому широку кольорову палітру: “На морі ні човника, ні суденця. Все в біляках воно, текуче, білогриве” [4, 326], “Море помітно розгулюється. Ніякої в ньому зараз блакиті, сама сталевість, весь його простір аж попід обрії сивіє зовсім по-осінньому” [2, 491].

Картини моря уяскравлено слуховими образами: “Стугонить узбережжя. З темряви накочуються вали ще грізніші, ніж удень. <...>. Гуркочуть з канонадним гуркотом” [4, 321], “Знову йшли цим лагідним надбережжям, і хотілося, щоб ніколи воно не кінчалось, і щоб море завше так тихо й гармонійно шуміло” [3, 402].

Додаткові смислові відтінки описам моря надають тактильні образи: “<...> скільки їдеш по автомагістралі, весь час почуваєш подих моря – подих холодний, зимний, пронизливий. У таку пору море реве на острів штормами, рибалки з мотоботів повертаються додому мокрі, обмерзлі з голови до ніг, а нерідко море викидає на берег і ощеп'я розбитих суден” [2, 467], “Чуєш на тілі пестощі ранкового вітерця, під ногами, де збігла хвиля, аж пружинить вологий пісок, а на його тужавості тане біле мереживо піни морської” [2, 475], “Піски білі, ніким не ходжені, тільки слід пташиних лапок лежить уздовж берегів візерунками <...>. Ось там раювали вони вдвох, купалися та пустували, бризкаючись морем один на одного” [3, 211].

Найяскравіші картини моря письменник створює за допомогою поєднання в одному описі різних за своєю рецепторною асоціативністю художніх деталей: “Ми стояли з ними на узмор'ї, дивились на могутні вали, що піняво росли, біліючи в сутіні надвечір'я, і нам було не холодно від вологих подувів вітру; примовклі, ми слухали разом ритмічні удари хвиль. <...> а море, б'ючись об берег, шумить і шумить вічним шумом прибою, в ритмах якого мені вчувається: “Несе <...>. Не-ксе <...>” [2, 469], “Море шаліє, прибий стугонить, бетон, поламаний штормами, лежить всюди навалом” [4, 328], “Море випліскує хвилю за хвилею, миє й миє косу, що простелилася пластома в синяву моря” [2, 480–481].

Усі ці стильові прийоми сприяють відтворенню постійної мінливості, різноманітних особливостей моря, що постає то тихим і спокійним, то бурхливим, темним, страшним і таємничим. Важливу роль у цьому сенсі відіграє опозиція світло / темрява, що є наскрізною у художній спадщині О. Гончара. Вона яскраво простежується також у його мариністичних творах, зокрема антивоєнних романах “Людина і зброя” й “Циклон”. Ця художня антиномія допомагає розкрити діалектику життя з його чорними і білими смугами, злетами і падіннями.

Майстерність Гончара-мариніста полягає також у змалюванні образів моряків. Чи не найяскравішою є постать Андрона Гурійовича Ягнича з роману “Берег любові”. Він зображується не просто вітрильним майстром, а людиною-легендою, “людиною-анахронізмом”, “людиною-амулетом”. Ось як його характер розкривається крізь призму сприйняття курсантами “Оріону”: “Стожильний морський вовк, ревнивий хранитель чистоти традицій <...>. Море, зрештою, бачило таких у всі часи, під

вітрилами різних епох. Натура дивацька, крута, самолюбна, він, одначе, й для нових контингентів чимось таки був потрібен, – можливо, продовжував бути на “Оріоні” як певний знак, як втілення людської відданості морю, праці, життєвому покликанню?” [3, 385]. Ягнич постає як людина, духовно і фізично залежна від моря. Йому він присвятив усе життя, хоч віддав найдорожче – родину (його дружина і маленькі діти втопились у морі внаслідок бомбування пароплаву з евакуйованими сім'ями моряків). Самого Ягнича можна порівняти із морем – він суворий і лагідний водночас, грубуватий, але дуже прихильний до всіх оточуючих, його настрої може змінюватися в одну мить, і тоді з веселого й жартівливого він стає гнівним, неприступним і навпаки. Море стало для нього життям. У цьому персонажі письменник відтворив яскравий типаж людини, фанатично закоханої у свою професію.

Типологічно подібним до Ягнича є образ капітана Дорошенка з роману “Тронка”. Таким він постає перед читачем: “У своєму крилатому кашкеті та білому парадному кітелі моряка він справляє на присутніх враження якесь підбадьорливе, небуденне, хоч і щоразу приїздить до матері саме таким: свіжий, підтягнутий, тропічними зливами скупаний, засмаглявлений на сонцях нетутешніх, повен пахощами далеких морів <...> [2, 112]. Капітан Дорошенко значно молодший від Ягнича, але він також демонструє неабияку життєву мудрість, силу й мужність, фізичну і моральну загартованість у далеких океанських просторах.

У творах О. Гончара знаходимо також численні приклади образів людей моря, що, на відміну від проаналізованих, не є центральними, але справляють на читача не менш яскраве враження. Таким, наприклад, є епізодичний персонаж у новелі “Пізнє прозріння”: “З натовпу виділяється колоритна постать старого рибалки: кряжистий, нахльостаний вітром, стоїть попереду, обличчя сміливе, навіть ніби трохи сердите – люлька в зубах, бакенбарди руді, аж вогнисті. Міг би зійти за морського розбійника для кінофільму <...>” [2, 513].

Важливе місце у творах морської тематики О. Гончара займають образи суден. У “Березі любові” це легендарний вітрильник “Оріон”, стара списана лайба, яку Ягнич перетворює на стилізоване морське кафе; у “Тронці” – корабель капітана Дорошенка, що носив його у далеких водах світових океанів, крейсер, що кинув якір у затоці поблизу чабанського селища Кураївка; у романі “Людина і зброя” – фелюги, що рятують евакуйоване населення Дніпропетровщини від фашистської навали, у “Спогаді про океан” – трансатлантичний лайнер “Куїн Елізабет” тощо.

За допомогою різноманітних художніх деталей письменник яскраво відтворює побут моряків. Тексти творів насичені морською термінологією (“гаша”, “огон”, [3, 231], “мідна беготка”, “люверс”, “гардаман” [3, 233], “фали і шкоти”, “марселі, брамселі і бом-брамселі” [3, 342], “жагель”, “косець” [3, 386] та багато інших), що говорить про серйозну підготовку автора до написання твору, його обізнаність зі специфікою морської справи. Автор досягає особливого колориту за допомогою різноманітних морських страв, які пропонують відвідувачам кафе стилізовані під піратів хлопці-кельнери: ікра, смажені бички, хек морожений, спеціальні коктейлі “піратська кров” тощо [3, 390, 394].

Надзвичайної яскравості досліджуваним творам додають різноманітні приказки, прикмети, повір'я про море: “Про хвороби ні слова на судні. Є таке неписане правило моряків” [3, 296], “Є в нас, моряків, таке передчуття – передчуття океану” [2, 124], “Існує в приморських народів повір'я: в образі білих чайок перед нами з часом з'являються душі тих, що їх під час штормів море забрало” [5, 507] тощо.

Письменник досить вдало використав художні можливості морського пейзажу. В українській міфології море постає як одна з першооснов буття: “Море в народних уявленнях символізує світовий океан – простір, посеред якого росте Дерево життя. Усі ріки, усі моря до Океан-моря збігаються, Океан-морю поклоняються і з нього нікуди не виходять” [1, 321]. Подібна символіка моря простежується й у творчості О. Гончара. Він вкладає в цей образ різні загадкові, фантастичні, чаклунські підтексти. Наприклад, в оповіданні “На косі” читаємо: “А ніч була ясна. Місячна доріжка стелилась по морю у далеч планети. Щось русалкове було у цій ночі, чарами її весь світ був повитий, її прозорістю й тихим місячним царюванням над морем і степом” [2, 478]. Цікаве Ягничеве пояснення магії моря племінниці знаходимо в романі “Берег любові”: “Колись чарівниці приворот-зіллям вміли приворожувати хлопців на вічну любов, а море, воно теж уміє <...>. Вітрила та простір – це, Інко, таке, що, хто раз його звідав, той уже навіки там” [3, 359].

У романі “Циклон” море представлене як незбагнений і непідвладний людині природний феномен, що постає у правічній плинності приливів і відливів, штормів і штилів: “У бетонних буреломах все узбережжя. Велетень якийсь, Геракл ХХ віку, бився тут з морем, і зосталось побойовище: багатотонне груддя залізобетону, як після бомбування, лежить впродовж берега в руйнному хаосі” [4, 320].

Як незбагнена і непідвладна людині природна сила море постає у романі “Берег любові”, оскільки, забирає життя невинних людей (маємо на увазі згадувану вище родину Ягнич). Море дарує кохання Інні і водночас навіки забирає її нареченого, який таким чином спокутує свій тяжкий гріх.

Але море й рятує людину. Так, у романі “Людина і зброя” Таня Криворучко разом з однокурсницею Ольгою та її односельцями рятується вночі, відпливаючи від захоплених німцями узбережних селищ. Глибоко символічно у цьому сенсі звучать слова Ольги, звернені до подруги: “– З морів колись життя починалось <...>. І ось тепер море нас, Таню, рятує <...>. Уже в мені й страх пройшов” [4, 277].

У цьому ж творі море стає порятунком для студбатівців. Воно відкривається перед солдатами як оазис світла на тлі пануючого мороку й руйнації і сприймається ними як фата-моргана: “<...> місячна доріжка, простелившись удалечинь, тихо трепеще. Від берега вузька, а далі широка, вабить душу. <...> по узбережжю то тут, то там лунають співи, і ніби війни й нема, все тут її мовби заперечує, не визнає, оце тихе море самим своїм виглядом мовби протестує проти неї: “Я для шелесту тополь <...> я для щастя закоханих <...> для рибальських вогнищ <...> для мартенівських величавих заграв <...>” [4, 212]. Символіко-асоціативна функція образу моря у романі полягає в тому, що воно розкривається як локус іншого життя.

Енергетика морської стихії, її загадкова сила, свобода і непоборність є ознакою надії на перемогу, віри у подолання неприродної військової стихії.

У багатьох інших творах море також окреслюється як символ чистоти і безмежності, вічності: “Найкрайніший край землі, заповідність, чистота” [2, 474], “<...> ранком вийдеш – сонце сходить, на березі моря робиш гімнастику, стоїш, як мама вродила, вітрець пестить тіло пружке <...>. Ніщо тут не обмежує тебе, ніхто нікуди не підганяє. Інший плин часу, інші виміри, інші абсолюти. Є тут вічність. Вічність, у вигляді чистих, ніким не запльованих пісків, вловлюєш її в струмуванні вітру, і в спокійному леті птахів, і в неквапних вишумах моря, що і вночі не змовка” [2, 475]. О. Гончар підкреслює очищувальний вплив моря на людину. Персонажі різноманітних творів йдуть на берег моря у пошуках відповідей на одвічні філософські питання буття, під шум прибою до них приходять осяяння і полегшення, звільнення від тягаря важких думок.

Море в О. Гончара є своєрідним словесним кодом, що може набувати найнесподіваніших смислових відтінків. Свідченням цього є численні приклади його вживання у переносному значенні: “Море, розбурхане море війни підхопило нас і кидає з небезпеки в небезпеку” [4, 310], “Надворі – море кураївського сонця” [3, 296], “Світлий, чистий океан життя стелився перед ними” [2, 195], “Океан повітря стояв кришталево прозорий” [3, 360], “Океан степів застиг у полудневій сліпучості” [2, 296], “море кучугуристих пісків” [2, 235], “танки один за одним виринають баштами з червоного туману, з моря кривавої мли” [4, 285], “розливається над громаддям міста світліюче море небес, вранішня музика барв” [4, 373].

Концепт моря у творчості Олеся Гончара відтворює складну діалектику людського існування, асоціюється із джерелом сили і мудрості, постає символом самого життя.

Література

1. Войтович В. М. Українська міфологія / Валерій Миколайович Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с. ; іл.
2. Гончар О. Т. Твори : [у 6 т.] / Олесь Терентійович Гончар. – К. : Дніпро, 1979. – Т. 5. – 520 с.
3. Гончар О. Т. Твори : [у 6 т.] / Олесь Терентійович Гончар. – К. : Дніпро, 1979. – Т. 6. – 624 с.
4. Гончар О. Т. Твори : [у 7 т.] / Олесь Терентійович Гончар. – К. : Дніпро, 1987–1988. – Т. 4. – 589 с.
5. Гончар О. Т. Твори : [у 12 т.] / Олесь Терентійович Гончар ; [НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 2001. – Т. 7. – 560 с.
6. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 636 с.
7. Літературознавча енциклопедія : у 2-х томах / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – Т. 2 (М–Я). – 624 с.
8. Літературознавчий словник-довідник / [укл. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін.]. – К. : ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
9. Литературный энциклопедический словарь / [под общ. ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева и др.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 752 с.
10. Сучасний словник літературознавчих термінів / [автор-укладач М. Ф. Гетьманець]. – Харків : Веста : Вид-во “Ранок”, 2003. – 160 с.

11. Українська літературна енциклопедія : [у 5 т.] / [редкол. : І. О. Дзевєрін (відп. ред.) та ін.]. – К. : “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 1988–1995. – Т. 3 (К–Н). – 1995. – 496 с.

Анотація

У статті доводиться теза про те, що Олесь Гончар є письменником-мариністом. Автор простежує своєрідність мариністики прозаїка та її художньо-функціональне призначення. Об'єктами дослідження стали тексти великої, середньої та малої прози, зокрема романи “Берег любові”, “Тронка”, “Людина і зброя”, “Циклон”, повісті “Бригантина”, “Щоб світився вогник”, новели та оповідання “Спогад про океан”, “Берег його дитинства”, “На косі”, “З тихих ночей”, “Тихі води”, “Пізнє прозріння” тощо.

Ключові слова: мариніст, опис, пейзаж, стихія, концепт, художня деталь, зорові, слухові, тактильні образи.

Аннотация

В статье доказывается тезис о том, что Олесь Гончар является писателем-маринистом. Автор прослеживает своеобразие маринистики прозаика и её художественно-функциональное назначение. Объектами исследования стали тексты большой, средней и малой прозы, в частности романы “Берег любви”, “Тронка”, “Людина і зброя”, “Циклон”, повести “Бригантина”, “Щоб світився вогник”, новеллы и рассказы “Спогад про океан”, “Берег його дитинства”, “На косі”, “З тихих ночей”, “Тихі води”, “Пізнє прозріння” и др.

Ключевые слова: маринист, описание, пейзаж, стихия, концепт, художественная деталь, зрительные, слуховые, тактильные образы.

Summary

In the article the thesis, that Oles' Honchar is a marine writer is proved. The author observes the peculiarities of prosaic marine compositions and its artistically-functional purposes. The objects of the research include such texts of a big, medial and small prose, in particular novels “The Shore of Love”, “Tronka”, “Man and Arm”, “Cyclone”, tales “Brigantine”, “For the Light Gleaming” and stories “The Memory About the Ocean”, “On the Spit”, “From the Quiet Nights”, “The Quite Waters”, “The Late Enlightenment” etc.

Keywords: marine writer, description, landscape, element, concept, artistic detail, visual, acoustic, tactile images.

УДК 821.161.2–31

Чорна О.Ю.,
аспірантка,
Дніпропетровський національний
університет імені О. Гончара

КОНЦЕПТ ДИТИНСТВА В МАРИНІСТИЧНОМУ КОНТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАННЯ М. ТРУБЛАЇНІ “ВОЛОХАН”)

Мариністика – це досить рідкісне явище в українській літературі, яка здебільшого сповнена рустикальних елементів, якщо говорити про неї лише у контексті найродючіших чорноземів, безкраїх степів та вишневих садків. Творчість класиків сповнена розмаїтими описами Землі, проте не Води.